

УДК 83.3(4укр)Нечуй-Левицький

Т. С. МЕЙЗЕРСЬКА

ІНТЕРТЕКСТ РОМАНУ ПЕТРА ЯЦЕНКА
«НЕЧУЙ. НЕМОВ. НЕБАЧ»

У статті проаналізовані особливості функціонування інтертекстуальних площин у новому кіноромани Петра Яценка. Стверджуючи, що при написанні твору прозаїк використав жанрові технології масової мультиплеєрної рольової онлайн-гри — MMORPG (постійно існуюче ігрове оточення, різні форми розвитку персонажа, соціальні ігрові взаємодії, особливості мережевої архітектури, членство в групі, персоналізацію ігрових персонажів тощо), авторка статті виділяє притаманні роману жанрові особливості стимпанку (захоплення ерою механіки та її технологічними можливостями; урбаністичний паропейзаж; наявність модного для вікторіанської Англії одягу та аксесуарів; стилізована під Вікторіанську епоху галерея реальних і уявних персонажів роману). Як найприкметніші для стимпанку у творі розглянуто дві складові: альтернативну паромеханічну та уявно-фентезійну. На думку авторки, перша забезпечує автологічний контекст твору, друга розгортає його внутрішньотекстову ідеологічну складову, що яскраво оприявнюється через художню колізію боротьби за серце Нечуя та символізує цивілізаційний вибір головного героя між Імперією і свободою. У статті відстежено інтертекст роману Петра Яценка «Львівська сага» (образи трьох загадкових чоловіків — Людина з Півночі, Людина зі Сходу та Людина з Заходу); алюзії на твори Нечуя-Левицького «Ніч на Дніпрі», «Вечір на Владимирській горі», «Апокаліпсична картина в Києві», «Київські прохачі»; факти біографії Нечуя-Левицького, описані у розвідках С. Єфремова, В. Підмогильного. Марії Грінченкової, М. Таранавського. Зосереджено увагу на значенні роману А.-Р. Лесажа «Кривий біс» (1832), у становленні творчості видатного українського письменника.

Ключові слова: нечуєзнавство, кінороман, композиція, стилізація, стимпанк-стиль, урбаністика, механізм, технології.

На відміну від ряду українських класиків (скажімо, Котляревського, Шевченка, Франка чи Лесі Українки) Нечуєві-Левицькому в українській літературі досі не присвячувалось жодного художнього твору. Тож оприлюднений у передювілейний рік письменника роман Петра Яценка «Нечуй. Немов. Небач» став справжньою несподіванкою. І не лише тому, що став першим, але й тому, що за самою манерою написання видався наскрізь оригінальним. Метою запропонованої статті є аналіз інтертекстуальної складової твору, що забезпечила його оригінальну поетику. За жанром свій твір автор визначив як кінороман, зауважуючи при цьому, що така дефініція найкраще відображає стиль його написання, який нагадує кіно: максимально візуальний, дуже монтажний, з мінімумом описів [8]. До стильових особливостей кінороману можна додати ще й своєрідний хронодинамізм, забезпечений домінуючим принципом монтажування часових площин, які відсилають до життєвої історії Івана Нечуя-Левицького. Зважаючи, що роман є «чи не першою в українській літературі спробою ввести реальну й відому постать у фантастичний роман» [4], у ньому можна чітко відстежити три основні художні площини, пов'язані з: реальною біографією прозаїка; фрагментами домислів, що

уявно заповнюють можливе реальне; фантастично-фентезійною складовою.

Щодо першої: хронологія подій твору співпадає з реальною біографією Нечуя, його геопереміщеннями – Стеблів, Богуслав, Седльце, Львів, Варшава, Київ, київськими локусами та адресами; знайомствами з Пантелеймоном Кулішем, Михайлом Грушевським, Сергієм Єфремовим, Надією Сольською, Степаном та Наталією Громеко, Михайлом Юзефовичем, київськими громадівцями та ін.; перипетіями власного життя – самотність, вчителювання у Польщі, боротьба проти русифікації, мовні війни з Грушевським, Єфремовим, часописом «Вік» тощо. Всі ці події знайшли у тексті свою детальну візуалізацію.

Стосовно другої площини, варто наголосити на уже відзначеному критиками майстерному застосуванні П. Яценком методу художньої реконструкції – створенні відсутніх деталей та ланок біографії на основі відомих фактів та історичних реалій другої половини XIX – початку XX століть, скажімо, навчання у Богуславській та Київській духовних семінаріях, бурхливий роман у Седльці чи залюбленість у грі на фортепіано.

Найцікавішою і несподіваною у творі є третя площина – фантастично-фентезійна, яка дала

підстави означити жанрово-стильові особливості твору як першого українського стимпанку або парового панку [4]. Отож перша інтертекстуальна складова роману стосується його жанрових особливостей. Найважливішими тут виділимо дві: 1) застосування прикмет теорії комп'ютерних ігор та 2) генологічної матриці стимпанку.

Цікаво зауважити, що, звертаючись до читачів на своїй фейсбучій сторінці, Петро Яценко зазначив: «Завдяки вашій зацікавленості, друзі, проект «#стартанечуй» набрав сто лайків і наступного року буде написаний та виданий книжкою. Я публікуватиму уривки тексту в процесі його написання, і мені цікаво буде почути вашу реакцію. Маю надію, що ідея цього “ощадливого стартапу” завдяки вашій підтримці буде успішною. <...> важливо, щоби ви були згодні саме КУПИТИ книгу з такою анотацією, тобто, витратити гроші і знайти час на прочитання» [9].

Запровадження стартапу дозволило автору заздалегідь вибудувати навколо свого твору (і щодо його написання, і щодо його прочитання) певну соціальну спільноту, неявно застосовуючи при цьому процес моделювання популярної комп'ютерної гри MMORPG (Massively multiplayer online role-playing game), основоположними принципами розбудови якої послуговували культова книга французького вченого Роже Кайуа «Ігри та люди» та провадження Річарда Герріота, що вперше в 1997 році застосував відповідний термін [Див. 2].

MMORPG становить собою масову мультиплеєрну рольову комп'ютерну онлайн-гру, що поєднує жанри рольових та масових онлайн-ігор. Основною прикметою жанру є взаємодія великої кількості гравців у межах віртуального світу, де автор/гравець/персонаж – Модератор чи Майстер Гри, наглядач за ігровим світом – бере на себе місію керування багатоманітністю ігрового світу. Серед основних рис сучасних MMORPG виділяють: постійно існуюче ігрове оточення, різні форми розвитку персонажа, соціальні ігрові взаємодії, особливості мережевої архітектури, членство в групі, персоналізацію ігрових персонажів тощо. Більшість сучасних MMORPG ґрунтуються на тематиці традиційних фентезі, наукової фантастики чи кримінальних романів. Практично в усіх комп'ютерних іграх головною метою гравця є розвиток свого персонажа («рівня» персонажа) засобом накопичення індивідуального досвіду гравців [дет. див. 2]. Отож типовою для жанру стала потреба в об'єднанні усіх гравців з

метою оптимізації швидкості розвитку: застосування як мережевих зв'язків (у даному випадку фейсбук), так і позаігрових засобів комунікації – друзі, читачі, відвідування музею та місць перебування письменника).

З історії літератури відомо, що винахід жанру стимпанку належить американському письменнику Кевіну Джетеру, який у 1987 році застосував його в якості пародії на популярний жанр кіберпанку. Проте на відміну від останнього, події якого розгортаються у світі високих комп'ютерних технологій, паропанк описує альтернативне суспільство, яке зупинилось на парових і механічних технологіях другої половини XIX ст., що свого найвищого розквіту досягли у вікторіанській Англії 70-80-х років XIX ст. – часу, який співпав із вивершенням художнього таланту Івана Нечуя-Левицького. Наявність у стимпанку специфічної художньої форми дав підстави для виникнення специфічного стимпанк-стилю, який наскрізно простежується і у кіноромані Петра Яценка. Спробуємо схарактеризувати присутні у романі основні його риси:

Захоплення ерою механіки та її технологічними можливостями: «Пара рухає світом. Дирижабль летить до Нового Йорка за три доби! Подумати тільки! Пароплав ішов туди два тижні!» [7, с. 12], – піднесено констатує чоловік із Півночі. Батько Нечуя, отець Симеон навіть сповідує новий розділ богословської науки – «парову теологію», засновану на визнанні вживлених механічних частин людського тіла як живих: «Парове богословіє», – каже він, – «говорить нам про те, що <...>поки коліщата й поршні єсть у грудях замість серця, даного в народженні, доти єсть у них також живе божественне дихання, жива душа!» [7, с. 109]. Прогрес парометалу дозволяє діду Стеху зробити механічних волів, поставити кролеві механічне серце, виготовити механічну подобу Шевченка; ребе Нахман дарує Івану механічну бджолу – надійний оберіг проти життєвих перипетій; богуславських бурсаків будить годинник із пристроєм, що трусить їхніми ліжками, а Гапка Шульжиха спритно виготовляє млинці на механізованому пристрої в бурсацькій кухні. Проте найважливішою інтригою у творі залишається вживлене внаслідок вродженого синдрому Адамса-Стокса-Моргань механічне серце Нечуя.

Урбаністичний паропейзаж: з перших рядків твору постає щойно побудований львівський залізничний вокзал (4 листопада 1861 року): металеве склепіння з блискучими заклепками, «гіркуватий

дим та гаряча пара з локомотива», електричні кебі, «дирижабль, що висів просто над центральною площею», до якого курсувала екскурсійна плетена гондола; скляна стеля та зовні увесь в заклепках а всередині оббитий дутою червоною шкірою ліфт готелю «Жорж»; над краківським вокзалом, імперських шпигунів, які викрадають у Куліша рукопис повісті Нечуя, супроводжує дирижабль «Катерина II»; та ж картина простежується і в Києві, де Дніпром пливуть великі пароплави, курсують дирижаблі, гуркочуть паромобілі, котяться великі чорні парові барабани, ковзають аероплани-етажерки, оснащені майже безгучними двигунами Стірлінга¹.

Наявність модного для вікторіанської Англії одягу та аксесуарів: дорогі сюртуки, краватки-метелики, картаті штани, оздоблені інкрустованими руків'ями ціпки, кишенькові годинники, парасольки, шляпи-казанки, пістолі, револьвери тощо. У стилі стимпанку зображені механічні серця з гачкуватими шипами та шестірнями, які ховаються у яйцях Фаберже та металевих коробочках з інкрустованими кришечками.

Галерея реальних і уявних персонажів роману також стилізована під Вікторіанську епоху: дід Нечуя як талановитий стимпанк-інженер, що зробив паровий токарний верстат, згодом захоплюється електрикою, хімією та оптикою; озброєний пістолем Пантелеймон Куліш; агенти таємної поліції й імперські шпигуни; революційно налаштовані феміністки, що прагнуть незалежності й самостійного заробітку. Та й сам Іван Семенович постає у досить-таки незвичному ракурсі: ось він у чорному фракці на балу у Сольських, де з Надійкою в чотири руки виконує адажіо з «Місячної сонати», або ж, іншим разом, грає «Блискучий вальс» Шопена чи «Аве Марію» Шуберта; він п'є популярний на той час французький зелений лікер «Вервен Дю Веле», створений 1859 року аптекарем Жозефом Румільє-Шарті; ходить із парасолькою, в яку дід Стех вмонтував п'ятизарядний револьвер знаменитої, заснованої 1856 року, американської компанії «Сміт-енд-Вессон», продукція якої в 60-х роках XIX ст. набула шаленого попиту.

Дослідник жанру Борис Невський виділяє два різновиди стимпанку: альтернативно-історичний, героями якого стають реальні історичні особи або літературні персонажі класиків тієї епохи, та фентезійний, дія якого відбувається у вигаданих світах, де парові машини співіснують

із магією та звичними для фентезі істотами [3]. Стосовно роману П. Яценка чинними виявляються обидва різновиди, що чітко поділяють твір на альтернативну паро-механічну й уявно-фентезійну частини, кожна з яких має своє художнє призначення: якщо перша забезпечує автологічний контекст твору, то друга розгортає його внутрішньотекстову ідеологічну складову, яка яскраво оприявнюється у розігруванні механічного серця Нечуя у політичних інтригах Безсмертних гравців – Темуджина (Чингіз-хана) та трьох загадкових чоловіків із Півночі, Заходу і Сходу. Художня колізія боротьби за душу письменника символізує цивілізаційний вибір головного героя між Імперією і свободою. Кінцівка роману пояснює його основний художній задум: лише позбавлений серця, не здатний на справжні емоції, приречений жити, як заведений механізм, Нечуй зумів зберегти свою душу і відданість справі у гнітючу добу між Валуєвським циркуляром та Емським указом – «Без серця вам буде легше зберігати спокій та творити» [7, с. 114], – як, складаючи угоду з письменником, констатував Чоловік із Півночі.

В боротьбу навколо серця Нечуя включаються, з одного боку, Темуджин (Чингіз-хан) як символічне уособлення імперського мислення та налаштовані замість сердець механізмами «російського духу» губернатори Анненков і Безак, голова Археографічної комісії інвалід турецької війни вірнопідданий Михайло Юзефович. Дружми Темуджина виступають також цензор Беленбеєв, шпигун Петров, таємний агент Сидоров, начальниця гімназії пані Бенкендорф, яка пильно стежить за Левицьким у Седльці. Тож коли Юзефович (Небач) хоче вживити Нечуєві спеціально виготовлене для нього механічне серце з «російським духом», останній не випадково помітив, як «замість обличчя Небача з'явилися обриси старого жадібного монгольського хана» [7, с. 112].

З другого боку, контрольоване чоловіками зі Сходу, Заходу й Півночі серце Нечуя наповнюється душами «галицьких опирів», що зберігають отриману від Орди королем Данилом Галицьким охоронну грамоту Червоної Русі, яку Імперія хоче підкорити. Програвши аферу і з серцем Нечуя і з Червоною грамотою, Темуджин робить нову ставку – тримаючи в руці «якусь книгу з великою червоною зіркою на обкладинці» [7, с. 142].

«Гру програно», – скаже Чингіз-хан, не зважаючи ні на те, що він як збирач, розбудовувач і

¹ Двигуни внутрішнього згорання вперше запатентовані шотландським священиком Робертом Стірлінгом 1816 року.

охоронець імперії все ж добуває Юзефовичу обіцяне серце, ні на вишукані шантажування Небача зі вживлення письменнику «російського духу».

Інший інтертекстуальний пласт кінороману «Нечуй. Немов. Небач» пов'язаний із яскравою системою аллюзій на твори самого Нечуя-Левицького «Хмари» [7, с. 106-107], «Нічна Дніпрі» [7, с. 117-123], «Вечір на Владимирській горі» [7, с. 48-49], «Апокаліпсична картина в Києві» [7, с. 130], «Київські прохачі» (епізод з Миколою Лисенком, який жебрає біля Лаври – [7, с. 117] та ін., а також на біографічну та науково-документальну літературу: біографію Нечуя-Левицького написану ним самим, спогади Марії Грінченкової, розвідки Сергія Єфремова, Валер'яна Підмогильного, Максима Таранавського тощо.

У тексті простежується інтертекстуальне поле прози самого автора роману Петра Яценка, адже образи загадкових чоловіків – Людини з Півночі, Людини зі Сходу та Людини з Заходу, що втручаються в людські долі, маніпулюючи ними, виникають ще в його попередньому романі «Львівська сага», акцентуючи на примхливості фатуму і невідворотності вибору.

У творі двічі згадано написаний 1707 року роман Алена Рене Лесажа «Кульгавий біс» [7, с. 36; 59], що був досить популярним у Росії і з кінця XVIII та впродовж XIX століття видавався чотири рази («Повесть о хромоногом бесе» (СПб., 1791; 2-е вид. 1807); «Хромоногий бес», що з'явився 1832 року відразу у двох перекладах – Г. Пасинкова та В. Волжського; та «Хромой черт» (М., 1874). Як відомо з біографії Нечуя-Левицького, письменник змолоду був захоплений цим твором (очевидно, це

був один із перекладів 1832 року). Можливо, пригоди студента дона Клеофаса-Леандро-Переса Самбульо, який випадково звільнив із неволі Асмодея на прізвисько Кульгавий біс, стали одним із вирішальних поштовхів юнака-семінариста до письменства й до широкого представлення у своїй прозі українського суспільства другої половини XIX століття. Адже силою своєї диявольської могутності, підіймаючи дахи мадридських будівель, Кульгавий біс розкрив приховані мотиви поведінки якнайширших соціальних верств і суспільних типів Іспанії початку XVIII століття. Перед читачем рельєфно постали скупець і підстаркувата кокетка, алхімік і поет, банкір і секретар суду, бакалаври, казначеї, студенти та інші мешканці Мадриду. Широке, панорамне представлення народного життя стало найважливішою художньою установкою й для українського письменника від перших його творів, не випадково Франко назвав його великим «артистом зору», «коლოსальним всеобіймаючим оком України»: «те око обхапує не маси, не загальні контури, а одиниці, зате обхапує їх із незрівнянною бистротою і точністю, вміє підхопити відразу їх характерні риси і передати їх нам із тою випуклістю і свіжістю красок, у якій бачить їх сам» [5, с. 370]. Варто зазначити й те, що майстерно відображені Лесажем комічні образи шістдесятилітнього волокити, який витягнув штучне око, зняв перуку, і чекає на лакея, котрий стягнув би з нього дерев'яну ногу, або ж дамочки, груди і стегна якої були механічними, до того ж під час проповіді в церкві вона втратила свою фальшиву задницю, не могли не позначитися на стимпанковому конструюванні автором образної системи роману.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Лесаж Ален-Рене. Кульгавий біс / Переклад: Ірина Сидоренко. – К. : Дніпро, 1982. – 265 с.
2. MMORPG [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Багатокористувацька_онлайнова_рольова_гра
3. Невский Борис. Стимпанк: что это такое [Електронний ресурс] / Б. Невский // Мир фантастики. – 18.03.2006. – Режим доступу: <https://www.mirf.ru/worlds/steampunk-cto-eto-takoe>
4. Тараторіна С. Нечуй-Левицький із механічним серцем, або незбагненні шляхи українського паропанку [Електронний ресурс] / С. Тараторіна // ЛітАкцент. – 20.10.2017. – Режим доступу : <http://litakcent.com/2017/10/20/netchuy-levitskiy-iz->

5. Франко Іван. Ювілей Левицького (Нечуя) // Франко І. Збір. тв.: у 50-и т. – К. : Наукова думка, 1982. – 370 с.
6. Яценко Петро. Львівська сага. – Львів: ЛА «Піраміда», 2010. – 147 с.
7. Яценко Петро. Нечуй. Немов. Небач. – Львів: ЛА «Піраміда», 2018. – 148 с.
8. Яценко Петро. Інтерв'ю громадському радіо. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=gKHTZD9PJJE>
9. Яценко Петро. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/p.yatsenko/posts/1431318433546847> від 20 листопада 2016 року.

REFERENCES

1. Lesazh Alen-Rene. Kul'havyi bis / Pereklad: Iryna Sydorenko. – K. : Dnipro, 1982. – 265 s.
2. MMORPG [Elektronnyy resurs] — Rezhyim dostupu: https://uk.wikipedia.org/wiki/Bahatokorystuvats'ka_onlaynova_rol'ova_hra
3. Nevskyy Borys. Stympank: chto yeto takoe [Elektronnyy resurs] / B. Nevskyy // Myr fantastyky. – 18.03.2006. – Rezhyim dostupu: <https://www.mirf.ru/worlds/steampunk-chto-eto-takoe>
4. Taratorina S. Nechuy-Levyts'kyi iz mekhanichnym sertsem, abo Nezbahnenni shlyakhy ukrayins'koho paropanku [Elektronnyy resurs] / S. Taratorina // Litaktsent. – 20.10.2017. – Rezhyim dostupu: <http://litakcent.com/2017/10/20/nechuy-levitskiy-iz-mehanichnim-sertsem-abo-nezbagnenni-shlyakhy-ukrayinskogo-paropanku/>
5. Franko Ivan. Yuviley Levyts'koho (Nechuya) // Franko I. Zibr. tv.: u 50-y t. – K. : Naukova dumka, 1982. – 370 s.
6. Yatsenko Petro. L'vivs'ka saha. – L'viv: LA «Piramida», 2010. – 147 s.
7. Yatsenko Petro. Nechuy. Nemov. Nebach. – L'viv: LA «Piramida», 2018. – 148 s.
8. Yatsenko Petro. Interv'yu hromads'komu radio. — Rezhyim dostupu: <https://www.youtube.com/watch?v=gKHTZD9JPJE>
9. Yatsenko Petro. — Rezhyim dostupu: <https://www.facebook.com/p.yatsenko/posts/1431318433546847> vid 20 lystopada 2016 roku.

ANNOTATION

T. MEYZERSKA
INTERTEXTUALITY IN PETRO YATSENKO'S NOVEL
NETCHUI. NEMOV. NEBACH

The article focuses on the functioning of intertextuality in Petro Yatsenko's new screennovel. The author establishes that the novelist has used such genre technique as mass multiplayer online role-play game (MMORPG) – a permanently existing playing environment, various forms of character development, social playing interaction, network architecture, group membership, personalization of characters etc. Thus, T. Meyzerska identifies the characteristic generic features of steampunk in the novel under analysis, such as fascination with mechanics and the opportunities it provides; urbanistic townscape; fashionable Victorian clothes and accessories, real and fictional characters stylized according to the Victorian era. The author analyses two principal steampunk elements in the novel – alternative mechanical and fantasy fiction. The first, according to T. Meyzerska, provides for the autological context of the novel, whereas the latter reveals its inherent ideological element embodied in the struggle for Netchui's heart and symbolizing the choice between the Empire and freedom. The author demonstrates intertextuality in this novel and another novel by Petro Yatsenko «The Lviv Saga» (in the images of the three mysterious men – the Man from the North, the Man from the East and the Man from the West) as well as the allusions to some works by Netchiu-Levitskiy: «A Night by the Dnipro», «An Evening on the Vladimirsky Hill», «Apocalyptic picture in Kyiv», «The Beggars of Kyiv»; some biographical facts described in papers by S. Yefremov, V. Pidmohylnyi, M. Grinchenkova, M. Tarnavskiy. Finally, T. Meyzerska focuses on the role of the novel «Kryvyi Bis» by A.-R. Lesage (1932) in the development of the writer's artistic potential.

Key words: *Netchui studies, screennovel, composition, stylization, steampunk style, urbanistics, mechanism, technology.*